

Orosz László

Tiborc és Biberach

A *Bánk bán* e két szereplőjének nincs történelmi megfelelője. (Bendeleiben Izidórának is van annyi, hogy a királylányt, Erzsébetet Tübingiába kísérő követség tagjai között Theodoricus Thuringius *Vita Sanctae Elisabethae* című műve megnevezi Katona drámájában is említett anyját, Bendeleiben Egenolf özvegyét.) E két nem történelmi alaknak azonban jelentős a szerepe a drámában. Bánké után (692 sor) Biberach szövege a leghosszabb (300 sor); meghaladja Peturét (296 sor), Mihálét (245 sor) és Gertrudisét (193 sor). A felsoroltak után következik 185 sorával Tiborc, megelőzve Ottót (168 sor), a királyt (127 sor), Melindát (120 sor), Izidórát (116 sor) és Simon bánt (106 sor). Solom mester (42 sor), Myska bán (28 sor), a zászlós úr (18 sor, ebből 13 Pontio di Cruce általa felolvasott levele), az udvornik (17 sor) meg a békétlenek (8 sor) szövege eltörpül az előbbieké mögött.

Biberachnak is, Tiborcnak is a III. szakaszban (felvonásban) legnagyobb a szerepe. E szakasz 430 sorából 151 Tiborcé, 108 Biberaché, Bánké csak 104. Ez az a szakasz, amely az előző éjszaka és a IV.-ben azt követő „Nap-est” közé ékelődik. Ez tartalmazza Tiborc és Biberach „bemutatkozását”.

Ellentétes jellemek, de sokban hasonló sorsok.

Mindketten jobb állapotból jutottak rosszabbra. Tiborc Bánk szolgálatából az elnyomórodással járó szabad paraszti állapotba, Biberach apjának tékozló élete miatt a vagyontalansággal járó kiszolgáltatottságba. A gazemberség kínálkozik számukra lehetőségként sorsuk javítására. Tiborc próbálkozik vele. Lopni akar, de nem viszi rá a lélek. Idős kora sem: „most már gazember is lennék; de késő –! / ősz Fő, kiszáradt Kar, – hová megyek?” (III. 118–119; 1254–1255. A kritikai kiadást idézem, a sorok számozását pontosvessző után a Matúra Klasszikusok kiadásából is feltüntetem.) Ha belépett is egy titkos szövetségbe, aligha lenne képes élni azzal a lehetőséggel, hogy „a’ háborúban szabad fosztani” (III. 157; 1293). Nincs rá utasítás, de a „Szép pénz; de adhatsz é hát mindenik / szűkölködőnek?” kezdetű, „Vigyázz, hogy egyj / zsvány, tömött erszényeiddel egyjütt, / ne lopja-el Nagylelkúségedet” mondattal végződő hét sor (III. 260–266; 1396–1402) azt sugallja, hogy Tiborc nem fogadja el Bánk erszényét. A nagyúr hálája azért, hogy huszonhat éve Jáderánál megmentette az életét, nem is ez, hanem az, hogy újra a szolgálatába fogadja, mintegy háznépe tagjává teszi Tiborcot. Reá bízta, vele küldi haza a feleségét, s így biztatja: „él / még Bánk!” (III. 274–275; 1410–1411). E biztatás visszhangja lesz majd Tiborc kétségbeesett merészségű mondata a királyhoz az V. szakasz végén: „Uram! beteg Feleségem’, s éhező / öt gyerekeim’ kínos nyögések az / Istennek irgalmaért felmenő / végső fohászkodásokat ki fogják / zavarni a’ Mennyekből, ha megölöd / Gyámoljokat.” (V. 431–436; 2642–2647).

Biberach útja ellentétes Tiborcéval. Ő a gazemberséget választja. Nem lop, nem rabol, nagyobb stílusú annál. Az emberi vakságból él, a hatalmat birtokolók segítségére szoruló

ostobaságából. Emberismerete, helyzetfelismerése azonban korántsem olyan biztos, mint amilyennel dicsekszik. Tudja, mennyire veszélyes Ottó csábítási kísérlete, de egyértelműen nem határolódik el tőle. Részt vett a Fülöp király elleni merényletben, erre céloz a „csak egyszer / forrt szinte a’ torkomra” (III. 358–359; 1494–1495). Ottónak adott tanácsát az altató meg a hevítő használatára maga sem ítéli jónak: „Hogy ha bő-kezübb / lettél, ‘s fizetted volna, jobb tanácsot / is adhaték” (I. 549–551; 624–626), de nem árulja el, mi lett volna ez a jobb tanács; talán ő maga sem tudja. Rosszul méri fel, mikor mit kell tennie. Izidórát későn figyelmezteti, hogy menjen Melindához (Pándi szerint – Kritika 1987. 3. sz. 14–16. – ugyan még mielőtt Petur házába indul, szerintem csak akkor, amikor onnan „li-hegve”, Bánkot megelőzve visszatér). Bánkot sok, akkor és ott fölösleges beszéddel szinte visszatartja attól, hogy a feleségéhez siessen. Szándékosan? Szolgálatot akar neki tenni azzal, hogy túlozza a királyné szerepét a Melinda erénye elleni támadásban (II. 363–372; 1032–1041), s azzal, hogy feltárja az udvar szokásos módszerét az ellene támadók elnémítására (II. 413–422; 1082–1091). Amikor azonban újra találkozik vele, azt kell tapasztalnia, hogy nem nyerte meg a jóindulatát, hanem örülésbe kergette (III. 280–293; 1416–1429). Nem hiszi, „a’ gyáva Herczeg / hogy’ boldogult” (III. 294–295; 1430–1431), s amikor megtudja, hogy „megesett a dolog”, és attól tarthat, hogy kitudódik a gaztettben való szerepe (a porok), menekülni próbál. Igyekszik fölénybe kerülni a bajba jutott Ottóval szemben: „Én beüthetem hús / vérrel Luczím’ nyakába kardomat, / hát tégedet miért ne tudjalak / hús vérrel itten hagyni?” (III. 361–364; 1497–1500. – Biberach aligha ölte meg az Előversengésben említett Luczit, csak kész lenne rá.) Rosszul számítja ki, mi lesz a következménye fenyegetésének: „én, egyedül, tudom: / ki volt Fülöp Királynak gyilkolója!” (III. 416–417; 1502–1503). Ottót ezzel szinte rákényszeríti arra, hogy meggyilkolja. Halálos sebbel a hátában Biberach újra köpönyeget fordít. Myska bántól kér segítséget, viszonzásul azt ígéri neki, hogy a királynét és az országot illető „nagy dolgokat”, titkokat fog fölfedezni. Vallomását Myska bán az V. szakaszban így tolmácsolja: „a’ Nagy-aszszonyunk / ártatlan. Semmit sem is tudott / Ottónak ízetlenkedésiről. / Meghittye Biberách, ki a’ saját / házamba’ holt meg, azt vallotta.” (V. 284–288; 2495–2499). Nem tudni, Biberach vallott-e, esküvel erősítve, hamisan az akkor még életben lévő királyné védelmében, vagy Myska bán ferdített-e a szavain a már halott Gertrudis emlékének megtisztítására. Ez is, az is lehetséges, csak az nem, hogy Biberach a királynéről azt hitte, nem tudott Ottó törekvéséről Melinda elcsábítására.

Figyelemre méltó, hogy a *Bánk bán* szereplői közül Tiborc és Biberach dikciójában legtöbb a szövegátvétel: Tiborcban mintegy 36, Biberachban 24 százalék. (Összehasonlításképpen: Petur szövegének 18, Bánkének 13, Gertrudisének nem egészen 10 százaléka tekinthető átvételnek.)

Tiborc panasának jelentős része talán azért átvétel, mert társadalmi helyzete a 13. század elejének magyarországi viszonyai között igencsak meghatározhatatlan. (Lásd erről Csetri Lajos megállapítását: *Színháztudományi Szemle* 29. 27–28.) Legterjedelmesebb átvételei Veit Weber *Die Brüder des Bundes für Freyheit und Recht* című lovagregényéből valók: az „Ó czifra és márványos házakat / épített” kezdetű 29 sor (III. 171–199; 1307–1335) és az „Ők Monostort, Templomot / építenek” kezdetű 7 sor (III. 206–213; 1342–1349), Veit Weber művében a lázadásra felbujtott parasztok követének a szavai. A közbeékelte, „s ha egyj beteg Feleség”-gel kezdődő hat sort (III. 200–205; 1336–1341) Karl von Eckartshausen *Der Prinz und sein Freund* című, a korban divatos, uralkodótükörnek nevezett művéből vette át Katona. Ugyanonnan valók a III. 219–220; 1355–1356 sorok is, érzékletes kiegészítéseként a magyar történelemből vett adatnak, III. Béla király rendelkezésének. Eckartshausent idézi az „elkellene pirúlniok” kezdetű 10 sor is (III. 225–234; 1361–1370), továbbá Tiborc összegző szavai a szegények helyzetéről: „a’ Természet a’ Szegényt / maga

arra szánta, hogy *szülessen, éljen, / dolgozzon, éhezzen, sanyarogjon, és – / meghaljon. Úgy van úgy! / esmérni kell / az Élhetetlenek' sorsát, minek- / előtte megtudhassuk szólni is.*" (III. 249–254; 1385–1390.)

Biberach idézetei az I. szakaszban (106 sorából 40) szintén Eckarsshausen említett művéből valók: Germanicusról (I. 265–269; 340–344), a kiszolgáltatott ember szükség-szerű óvatosságáról (I. 276–279; 351–354), az asszonyi hűség törekénységéről (I. 292–299; 367–374), a hatalmon levő „kicsinyke Lelkek” túltengő öntudataról (I. 312–316; 387–391), az uralkodás mechanizmusáról (I. 325–328; 400–403), a női szépséggel párosuló butaságról (I. 365–372; 440–447). Többnyire nem a cselekménybe illeszkedő megnyilvánulások ezek, hanem ahhoz csak lazán kötődő bölcsekedések.

Szorosabban illeszkednek a cselekménybe a „lézzengő Ritter” dikciójának II. és III. szakaszbeli idézetei. Ilyen a Bánknak szóló figyelmeztetés a titokban végrehajtott gyilkosságokról (II. 420–422; 1089–1091), az Ottónak való engedelmesség megtagadása (III. 326–338; 1462–1474), az uralkodók tévedhetetlenségén való gúnyolódás (III. 388–395; 1524–1531), az Ottó fenyegetésére felelő mondatok (III. 399–404; 1535–1540). Ezek Veit Weber *Die Brüder*-éből valók, a Biberachéhoz hasonló helyzetű Archimbald szavai.

Ottóval való szakítása előtt kerül sor arra, hogy Biberach elmondja röviden az életrajzát (III. 342–360; 1478–1496). Az ötletet erre talán Archimbaldnak urához, a herceghez intézett néhány mondata adta. (Veit Weber: *Sagen der Vorzeit*. IV. Berlin, 1810. 179–180.) Hevenyészett fordításban: „Végtére is tudsz-e te többet rólam mostani nevemnél? Ismered hazámat, eredetemet, lakóhelyemet? Azt hiszed, én választottam, nem pedig szükségből hordom ezt a köntöst? Miből és miért élek? Hasznára vagy kárára vagyok a világnak? Zsidó, pogány vagy keresztény vagyok? Minderre nem tudsz válaszolni. Csak az érdekel, aminek hasznát veszed.”

Ismeretes, hogy a *Bánk bán*nak hosszú időn át Tiborc volt a legnépszerűbb alakja, korunkban (több évtizede!) Biberach már megelőzi ebben. A 13. század elején játszódó drámában ők ketten szólaltatják meg közvetlenül a felvilágosodás eszméit, főként éppen Veit Webertől és Eckartshausentől átvett mondataikban. A *Die Brüder* szerzőjéről Waldapfel József ezt írta: „Veit Webernek éppen ez a regénye vetít vissza legerősebben korabeli törekvéseket, eszméket és életviszonyokat a középkorba. [...] A monarchia területén éppen e regény óta tilos volt a *Sagen der Vorzeit* [V. W. többkötetes gyűjteménye] terjesztése.” (W. J.: *Idézetek a Bánk-bánban*. In: Császár-émlékkönyv. 1934. 237–238.) Eckartshausen műve II. József idején, 1789-ben jelent meg Pesten. A *Bánk bán* első kidolgozásának egyik lábjegyzetében Katona így hívta fel a figyelmet az idők változására: „Eckartshausen Ur ezen sorokat 1789-ikbe írta; mi pedig most 1815-ikét írjuk.” (*Bánk bán*, kritikai kiadás. 13.)

Katona idézeteiről legutóbb Bíró Ferenc azt írta, hogy ezek a lovagkor iránti szenvedélyes érdeklődését árulják el. (B. F.: *Katona József*. 2002. 107.) Bizonyára így igaz, de épp a Tiborc meg Biberach szövegében található azt tanúsítják, hogy saját korának problémáira és jelenségeire is figyelt. Arra, amit az éppen háttérbe szorított, de időszertülné vált felvilágosodás hozott: a szegények iránti felelősség ébredésére, az erkölcstelen hatalom leleplezésére, de az önös érdek gátlástalan érvényesítésére is.